ZBORNIK

ZA

NARODNI ŽIVOT I OBIČAJE JUŽNIH SLAVENA

NA SVIJET IZDAJE

JUGOSLAVENSKA AKADEMIJA ZNANOSTI I UMJETNOSTI

KNJIGA XXVIII, SVEZAK 2

UREDNIK

DR. D. BORANIĆ

Stjepan Banović:

Martićevo ispravljanje narodnih pjesama i završka guslarska zona

U ZAGREBU 1932

NADBISKUPSKA TISKARA ZAGREB

Martićevo ispravljanje narodnih pjesama i završka guslarska zona.

Stjepan Banović.

Jedna od najljepših knjiga naših narodnih pjesama zacijelo je Martić-Jukićeva zbirka, koju je u zadnje vrijeme izdala Hartmanova (Kuglijeva) knjižara pod natpisom »Bosanska pjesmarica«, a kojoj sakupljači dadoše ime: »Narodne pjesme bosanske i hercegovačke — skupio Ivan Franjo Jukić Banjalučanin i Ljubomir Hercegovac (Fr. Gr. Martić) — izdao o. Filip Kunić Kuprješanin«. Ta je zbirka štampana g. 1858. u Osijeku u c. k. povlaštenoj tiskarnici Drag. Lehmana i drugova u dvije sveske. U cijeloj knjizi ima 50 junačkih pjesama. God. 1892. tu je zbirku preštampao Marko Šešelj u Mostaru. Novije Hartmanovo izdanje ne bilježi godine kao i mnoge druge knjige, što ih izdaje ta knjižara, a popratio ga je nekim povjesničkim podacima prof. Cherubin Šegvić. U tom Hartmanovu izdanju izostavljena je trideset i prva pjesma »Komnen barjaktar i njegova ljuba«. Dakle to izdanje ima samo 49 pjesama.

Sve su pjesme u toj Martić-Jukićevoj zbirci u narječju jekavskome. Ovdje želim dokazati, da su one pjesme zapravo *ikavske* i da ih je fra Grgo Martić navrnuo na jekavski izgovor, kadikada i preveć pretjerano povodeći se za kreševskim govorom. Tako na pr. Martić piše *srieća* (namjesto sreća), *mierno* (mirno), *smierit* (smirit) i slično. U Kreševu, a i u drugim nekim mjestima Bosne i Hercegovine, gdje se sukobiše i izmiješaše izgovor ikavski i jekavski, veli se: *pijer, vijer, sjer, koljeba* i t. d., namjesto: pir, vir, sir, koliba i slično.

Po onom, što Martić u »Razlogu« (predgovoru) piše, vidi se, da bi on bio najvolio narodne pjesme prepijevati i navraćati na istinu, jer veli: »*Čini se meni, da smo i mi tragom Kačića udarili, da bismo višu slavu tiem ogromnim narodnim djelima priskèrbili, — niti bi s toga prosta vila obukavši tanahnu kopreničnu košuljicu*

prestala biti narodna.« Martić ipak tobože hoće da slijedi Vuka Karadžića, pa iza toga u »Razlogu« piše: »Ovo samo rekosmo radi primjetbe onako kako mišljasmo, a u dielu dakako sliedili smo primjer g. Vuka i odèržali smo neporušivo mnienje svih naših znamenitih sudijah, koji opredieliše, dosudiše: da se narodne pjesme onakve, kakve iz pučki ustah iztiču, priemljaju, ter kako smo bez i najmanjeg našeg upliva promienjenja, ili popravljenja — koje bi niegdi imalo miesta — ovo žito onako, kakva smo ga na težačkom guvnu zatekli, pobrali i na tèržište iznieli, vidik, gdie će ga svi naši, koji su toj hrani žudjenici (mušterie) zgledati, pribierati i okušati; zaradi toga ako one ne bi svojim ljubiteljima ugodile, ili dovoljno obćoj želji odgovorile, da se nama prosti, budući da smo jih proste nepreobučene, ali ipak vriedne i mile, iz vilinskih niedarah pograbili, onakove cielovitne milom rodu izručujemo.«

Malo poslije toga opet sâm Martić piše protiv toga svog uvjerenja priznajući, da je pjesme u koječem ispravljao i dotjerivao, te ikavski izgovor njihov navraćao na ijekavski: »Koliko se tiče sloga i jezika ovih bosanskih piesamah; ni tudie nejmamo potriebe puno glagoljiti; jer svakomu se da vidieti slog u junačkim spievanjima kao cielokupnoga naroda jugoslavenskog', pa i u lirici se nemalo slažu posvuda, samo što od ovog' mierila manje se nalazi piesamah — izuzevši kolske i svadbenske poskočnice — u nas, nego kod Serbah i Primoracah; pače stranom i ljubavne piesni slagane su mierilom junačkim. Jezik je pak jedan, koi se govori u Serbii, Bosni i Hercegovini, okrom jeditu ćeš razliku naći, da mehko serbljansko *ije* u Hercegovini i krajini samim glasnikom *i* ili *je* zamienjuje se, kao u ovim riečma: lijepo: lipo ili ljepo, bijelo: bilo ili bjelo, mlijeko, itd. koja neznatna razlika nemože praviti posebnog nariečja, kao ni oni nieki nepravilni štokoih samo selah ili pojedinih osobah izgovori u stanovitim riečma, kao na pr. latak miesto lakat, notak — nokat, seldo miesto sedlo, svielto — svietlo, merme — merve, lievše — liepše itd. itd. *Toga niesmo uvažavali, jer trieba što je pogriešno protiva svom osnovu, makar i narodno bilo, po vlastitom korienu da izpravljamo, čim su to izjatna prostog neznanstva ter gdiegdie samo i u niekolike rieči pomanjkanja, a ne pravilo obćenitog izgovora kojeg cielog miesta ili prediela, da bi se moglo za svojstvo nariečja u obzir uzeti. S toga nesudismo za pristojno i nebijasmo toliko gorljivi — premda narodne vriednosti visoko dèržimo — da te pučke hladnokèrvnosti nesmotrena sa-*

blaznenja kao svetinju prifatimo i javnosti za ugled i štovanje predademo.« Iz ovoga jasno vidimo, da je Martić jezik svojih narodnih pjesama navraćao na književni, jer nije razumio svrhe, radi koje narodne pjesme treba zapisivati točno sa svim njihovim lokalizmima ili provincijalizmima. Martić je župnikovao u Žepču i Ponijevu (Novi Šeher kod Žepča), gdje su se ispremiješali govor ikavski i jekavski, pa je očito izbjegavajući »niekolike rieči pomanjkanja, a ne pravilo obćenitog izgovora« i radi toga ikavske oblike navrnuo na ijekavske. Uza sve to ostalo mu je u pjesmama i ikavskih i starijih oblika, kao što će nas uvjeriti ovi primjeri: *»Srio* sam ga na raskèrstju puta«, »U te *tisne* klance jadikovce«, »Pa ga *viša* konju o unkošu«, »Ne će l' Bog dat i sreća *doniti«,* »Kud se *godir* cura okretaše«, »Vas u cèrnoj kèrvci *ogriznuo«,* »Grmi, *siva,* a krv se *proliva«,* »Ali ne *smi* Gjulić Ibrahime«, *»Prikrili* mu puškam tepeluke«, »Za liepo se upitaše *zdravje«,* »Na noge se, moja *bratjo* draga«, »Robinja mu prifatila *zdravjem«,* »Ode glava, ode i *uzglavje«* i ost. Katkada nalazimo i po koju nedosljednost, kao na pr.

„Kad se *kralju* s banom ponapio,
Onda njemu *kralje* govorio."

Tko pomno sluša narodne pjevače i guslare, opazit će, kako njima, a i onima, koji ih rado slušaju, ugađa l e o n i n s k i s l i k, kojim naša narodna pjesma dosta obiluje. Po tome sliku možemo pouzdano odrediti, da li je pjesma ikavska ili jekavska, makar joj netko izgovor i okrenuo, jer se često izmjenom izgovora gubi leononski slik, što vrijeđa uho guslarevo ili slušačevo. Ovdje ću iznijeti nekoliko stihova iz Martić-Jukićeve zbirke, koji su imali leoninski slik kao začinku ikavskih pjesama, ali su ga izgubili Martićevim izvraćanjem ikavskoga izgovora u jekavski: »Što mi bude žita preko ljeta« je očito izvrnuti ikavski slik: »Što mi bude *žita* priko *lita«;* »Da ja tražim lieka za bonika« (ikavski: Da ja tražim *lika* za *bonika);* »Gdie se sreli, tu se poljubili« (ikavski: Gdi se *srili,* tu se *poljubili);* »Bez promiene doklen je krajine« (ikavski: Bez prom*ine* dokle je kraj*ine*); »Ona zieva, reko bi je živa« (Ona *ziva,* reko bi je *živa*); »Bielim mliekom i ječmom jarnikom« (ikavski: Bilim *mlikom* i ječmom *jarnikom*); »Gdie kog stiže od njeg meso reže« (Gdi kog *stiže* od njeg meso *riže*); »Tvoja ciena hiljadu cekina« (Tvoja *cina* hiljadu *cekina*); »Ne bi krila iznosila tiela« (Ne bi *krila* iznosila *tila*); »Plačne djece, žene nevjernice« (Plačne d*ice,* žene nevir*nice*). U svim navedenim primjerima ikavska je pjesma izgubila svoj slik kao jedno od svojstava svoje ljepote, što je posve protiv duha narodne poezije. Gornjim primjerima bi još trebalo dodati i neke druge, koji su ispravljeni u književni jezik izgubili leoninski slik, što su ga imali u ikavskome izgovoru kupreško-završkoga kraja, kao na pr. »Onda Luki tiho govorio« namjesto: »Onda Luki *tijo govorijo«;* »Pa je Mijo tiho govorio« (namjesto: *Mijo tijo govorijo*). Brojne potvrde za ovo imamo u duvanjskim narodnim pjesmama, što ih je Duvnjak S t o j a n R u b i ć iznio u 2. polovini IV. knjige »Zbornika za narodni život i običaje južnih Slavena«.

Koliko narodna duša uživa u leoninskom sliku, najbolje nam svjedoče neki inače posve besmisleni izričaji narodne pjesme, koje je narodna muza skovala samo radi slikovnog ugođaja uhu narodnome. Tako na pr. u Š u n j i ć e v i m »Narodnim junačkim pjesmama iz Bosne i Hercegovine« (koje su pokupljene uglavnome u istom kraju, u kojemu i Martić-Jukićeve) nalazimo na str. 24. i 51. ove stihove:

»S onu stranu Save i Dunave
Urodilo *senje* i *jasenje.«*

Ovdje je oblik *Dunave* očito prekrojen radi slika sa pravilnim oblikom *Save,* a riječ je *senje* izmišljena, samo da se nađe slik sa riječju: *jasenje.* U drugim opet pjesmama nalazimo stih: »Pa obara *tare* i *otare«,* gdje riječ *tare* tako isto nema nikakva značenja, već samo stoji radi leoninskog slika.

I kroz iskrivljene ikavske leoninske slikove Martić-Jukićevih pjesama probija ikavsko podrijetlo njihovo.

I fra M a r i j a n Š u n j i ć[1] iz Bučića kod Travnika, nešto stariji drug Jukića i Martića, sakupljao je narodne pjesme bosanske. U »Bosanskom Prijatelju« g. 1851.[2] (II. str. 105—144.) priopćio je Šunjić pjesmu: »Mejdani i ženidba Ahmet-bega iz Varada«, koja ima 1482 retka.[3] Na kraju pjesme dodao je Šunjić ovu bilješku: »Piesma ova najdulja je od sviuh dosad poznatih narodnih piesamah; prepisana je od pievača *Petra Raničića* drugčie *Džole*[4] pro-

[1] Rodio se 7. januara 1718., a umro 28. septembra 1860.
[2] Fra Eugen Matić piše pogrešno na str. 6. predgovora Šunjićeve zbirke, da je ona pjesma štampana g. 1858.
[3] Josip Milaković piše na str. 211. svoje »Bibliografije hrvatske i srpske narodne pjesme«, da ta pjesma ima 1582 retka, ali taj broj ne odgovara istini
[4] Fra Eugen Matić ga pogrešno u svome predgovoru (str. 12.) Šunjićevih pjesama nazivu Đ a l o m („Djala").

*

zvanog, koi stanue na Kuprisu; ovo je danas na glasu pievač uz gusle, od kog još niekoliko prepisanih piesamah imadem; a još bi se moglo mnogo od njega prepisati, što se nadamo od kakvog rodoljuba koi tamo njemu izbliže stoji, nego li ja.«

I fra Ivan Frano Jukić piše u svome »Putovanju po Bosni g. 1845.«[5], što je izašlo u »Srpsko-dalmatinskom magazinu« g. 1847. ovo: *»Nigdje tako dobrih pjevača nema uz gusle, kao ovdje (na Kuprisu). Svako selo imade po tri-četiri guslara i pjevača, ali ono, što sam najviše želio, najgore mi izagje za rukom, što sam u najnezgodnije vrieme došao (od polovice juna do 8. augusta), kada se ljetina sprema. Zaludu sam ja nadnicu dobru plaćao, odgovoriše mi: »Dogji ob zimu, pa ćemo ti dodijati s pjevanjem.«* Radi poljskih poslova nije se dakle ispunila nada Jukićeva, koji je u svome »Proglasu i pozivu« na pretplatu knjige »Bosanske Narodne Piesme« (31. VIII. 1844.) obećao, »da će Vukovu zbirku mnogo za sobom ostaviti«. Većinu narodnih pjesama, što ih je sakupio fra M. Šunjić, izdao je god. 1915. u Sarajevu Zbor franjevačkih bogoslova »Jukić« pod natpisom: »Narodne junačke pjesme iz Bosne i Hercegovine«. Predgovor i tumač nepoznatih riječi u toj knjizi napisao je fra Eugen Matić, senior »Jukića«. Sve su pjesme Jukićeve zbirke mahom *ikavske*, a to je vrlo lako i razumjeti, jer bosanski franjevac župnikuje ili se druži u poslu sa svojim istovjercima katolicima, a ti u svoj Bosni govore samo ikavski, osim one mješavine uz rijeku Bosnu, gdje se sretoše ikavsko i jekavsko narječje te nagrdiše sebe obadva. Samo ondje, gdje je nužda radi deseterca tražila, u Šunjićevim pjesmama se ikavsko narječje utječe u pomoć jekavskome, kao obično u našoj narodnoj poeziji. Istu potrebu poput ikavskoga ima i ekavsko narječje, dok naprotiv jekavski govor nema te potrebe ni od kojeg drugog našeg izgovora. Radi te svoje vrline i jest jekavsko narječje mnogo gipkije za poeziju od ostalih. Osim toga stalno je, da su i u rukopisu Šunjićevu narodne pjesme ikavski zapisane i da su one vjerno preštampane. Osim ove pjesme o Ahmetbegu od Varada nije Šunjić nigdje označio: koje su još pjesme od Raničića-Džole. Još ima šest pjesama, za koje je zabilježio da su od Blaža Bošnjaka iz Travnika, što ih je zapisao, dok je bio biskup, mjeseca prosinca god. 1858., dakle oko pô godine kasnije nego što

[5] Milaković pogrešno piše, da ono stoji u »Putovanju po Bosni 1843.« (»Bibliografija«, str. 211.).

je izišao I. dio Martić-Jukićeve zbirke.[6] Zatim je još jedna pjesma od Jakova Vukadina, jedna od Šabana, »turčina« iz Mostara, jedna »od Salke iz Foče« i jedna od Rade Dodira iz Livna. Za ostalih se sedamnaest pjesama ne zna od koga su zabilježene.[7]

Onu zbirku bosanskih pjesama izdao je fra Grgo Martić, jer Jukića već šest godina prije odvedoše Turci u zatočenje u Carigrad, pa je tako sav posao priredbe, ispravaka i izdanja ostao na Martiću.[8]

Uzmemo li sada u obzir: *da su pjesme u Martić-Jukićevoj zbirci iz istoga doba kao i ikavske Šunjićeve, da su iz iste zemlje i uglavnome od istoga pučanstva, t. j. od bosanskih katolika, koji govore ikavski, pa dodamo li još spomenute ikavske tragove na pjesmama Martić-Jukićeve zbirke, možemo sa stalnošću ustvrditi, da su one pjesme ikavskoga podrijetla kao i Šunjićeve.*

Kad i ne bismo znali sve to, do toga bi nas zaključka dovela komparativna metoda pri određivanju i poređivanju obiju knjiga (Martić-Jukićeve i Šunjićeve), jer obje pjevaju o istim glavnim junacima: Senjanima, Kotarcima i krajišnicim »turcim«, a glavna su lica obiju knjiga: Senjanin Ivan, Tadija i Juriša; Luka barjaktar, Primorac Ilija, Brehulja Šimun; Jankovići, Smiljanići, Vučkovići; Kuna Hasan-aga, lički Mustaj-beg, braća Hrnjice, Tanković Osman, Šarac Mahmut-aga, Tale »Budalina«, Glumac Osman-aga, Kovačević Ramo, Bojičić Alija, »Stari Ćejvanaga«, Ograšić Alija, Tomić Mijat i drugi manji junaci. Dakle sve nakomice sa »krvave krajine«, t. j. tromeđe Like, Dalmacije i Bosne. Omiljeli sadržaj pjesama se slaže, mejdani, otmice djevojaka i četna udaranja. Imena polja, planina, mjesta i klanaca jadikovaca se podudaraju. Tako na pr. obje knjige spominju *polje Zečevo* (u Martić-Jukićevoj

[6] To znamo po Martićevu vlastitom eksemplaru, koji je on darovao Josipu Milakoviću, jer je fra Grgo na njemu napisao jednu pjesmicu pod datumom: Kreševo 1. srpnja 1858. Ja sam na str. 290—292. XXVI. knjige »Zbornika« dokazao, da se Milaković vara, kad onu pjesmicu: »Oj golube, moj golube, Ne padaj mi na malinu...« drži djelom Martićevim, kako tvrdi na str. 206. svoje »Bibliografije«, jer je ono narodna pjesma, kojoj varijantu nalazimo u Vukovoj I. knjizi pod br. 518 uz napomenu, da ju je zapisao od »nekih tursko-ciganskih đevojaka iz Sarajeva« (str. XLVIII.—XLIX. predgovora Vukova).

[7] Fra Eugen Matić bilježi još ime Jakova Vukadine pod ove pjesme: »Vidinka divojka«, »Pisma Jelinić Nikole«, »Pisma Sokola Sahidije«, »Pisma Banović Andrije«, jer se nalaze u istome svesku, u kojemu i Vukadinova pjesma o Vilić-Huseinu, ali ipak na str. 13. predgovora piše: »No to ne tvrdim« (da su naime stalno od Vukadina).

[8] Jukića odvedoše iz Sarajeva u Carigrad 3. maja g. 1852., kako Martić veli u svojim „Zapamćenjima", str. 32.

knjizi Hartmanova izdanja[9] str. 155., u Šunjića str. 113.). Na str. 81. i 88. kod Martić-Jukića spominje se *Ramin bunar*, a o njemu zbore i Šunjićeve pjesme na str. 40. i 41. Podudaraju se i druge riječi i nazivi kao osobine određena kraju. Tako se spominje *šiš zeleni* (u Šunjića na str. 151., u Martića na str. 74.); *koplje ubojica* nalazi se u Šunjića na pr. na str. 37., a u Martića na str. 87.; u Martića je *glavita djevojka* (str. 85.), a u Šunjića *glavita divojka* (str. 101.). Barjaktaru se veli: *vrstan* (u Šunjića na str. 70. i 110., u Martića na str. 155.). Konj se u obje knjige naziva *plemić* i *pelivan;* zajedničke su im riječi: *plesnuti* i *pleska* (ćuška), *nakomica* i *oškopica,* zatim živi narodni izrijeci: *očim prevaljuje, oči naoblači, oči izopači, obrve navuče* i t. d., pa osobina, kojom se soldatu veli da je *opran* (t. j. čist, uredan). Taj izričaj nalazimo na pr. u Martić-Jukića na str. 75., u Šunjića na str. 54. Zlatni se novac u obadvije knjige zove *madžarija* (žuta madžarija), a nosila *sale* (u Martića str. 154., u Šunjića str. 168.). Zajednički su oblici: *dojde, sajde,* mjesto dođe, sađe. Kad junak nenadano dolijeće, onda Martić-Jukićeve pjesme kažu: »Poznaju ga, poznat ga ne mogu« (str. 84,), a Šunjićeve: »Poznaje ga, poznat ga ne može« (str. 46.). Džepovi se, što je drugdje vrlo neobično, nazivlju *prostriga,* na pr.: »S knjigom prima trideset dukata. I sasu ih sebi u prostrige« (Šunjić, str. 95.); »Pa zavlači ruke u prostrige, Ter izvadi ubor vezen zlatom« (Martić-Jukić, str. 108.). Isti kraj pokazuje slik riječi jeka i zveka u leoninskom sliku: »Stade jeka, a oružja zveka« (Martić-Jukić, str. 152.) i »Srcem ječi, a desnicom zveči« (Šunjić, str. 122.).

Da je taj leoninski slik osobina Završja, svjedoči nam duvanjska narodna pjesma na str. 277. spomenutog »Zbornika«, koja pjeva: »Gaće breče, marijaši zveče.« Suviše nalazimo u Martić-Jukićevoj zbirci i rijetku riječ *salt* (samo): »*Salt* u gaćam i tankoj košulji« (str. 75.), a s druge strane opet nalazimo u duvanjskoj pjesmi na str. 282. »Zbornika«: »*Salt* u gaćam i samoj košulji.« Ovo je jedan dokaz, da je i ona Martić-Jukićeva pjesma iz blizine duvanjskoga kraja, jer inače riječi *salt* nigdje nema ni u onim dvjema knjigama muslimanskih hrvatskih narodnih pjesama iz sjeverozapadne Bosne, što ih je izdala Matica Hrvatska.

Na zajednički kraj upućuje nas i označivanje u skakanju i umetanju kamenom. Kad se mali Marijan u Martić-Jukićevoj pjesmi

[9] Unaprijed ću sve navode Martić-Jukićeve zbirke citirati po Hartmanovu novom izdanju, koje je jedino pristupno većini čitalaca.

nadmeće u bacanju kamena i skakanju: »Jednom baci, malo ne dobaci, Drugom baci, daleko prebaci, Mogo bi se junak ukopati, Toliko mu skoka odskočio« (str. 199.). Tako je i sa Bojčić-Delalijom kod Šunjića (s. 124.): »Drugoč skoči, daleko odskoči«, a kad se stade kamenom umetati: »Jednoč baci, ali ne dobaci, Drugoč baci, te malo pribaci, Mogo bi se ukopat Halile.« Stari Ćejvanaga veli na str. 17. u Šunjića: »Ajd' Hrnjica, jedna poganico!« a Senjanin Ivan također veli kod Martić-Jukića (str. 149.): »A Bobčiću, jedna poganico!«

U obje knjige nalazimo neobični izričaj »površiti« konja (po drugim krajevima riječ nepoznata u tom značenju): »Pa *površi* vranca od mejdana« (Šunjić, str. 150.), a u Martić-Jukićevoj zbirci: »Pa *površi* doru vilenjaka« (str. 95.).

Jedna je od najljepših slika našega narodnoga pjesništva, kad ona opisujući na djevojci đerdane veli, da joj je onaj od crvena merdžana (koralja) pao po grlu ili dojkama, te da se je to udarilo jedno po drugome »kao krvca po bijelu snigu«. Tu divnu poredbu nalazimo u Martića na str. 43. i 98., a u Šunjića na 24., u Rubićevu duvanjskom ciklusu str. 277. IV. 2. »Zbornika«. Ako još ovdje pripomenemo, da se ta krasna poredba nalazi i u pjesmi »Beg Filipović i njegova sestra« u »Viencu uzdarja narodnoga o. Andriji Kačić-Miošiću na stolietni dan preminutja«[10] (str. 70.) i da je tu pjesmu poslao Đuro Margetić iz Imotskoga, dakle sa granice Završja, rodnoga kraja Raničića i Dodira (Šunjićevih kazivača nar. pjesama), — još ćemo bolje utvrditi vjerovanje, da su one pjesme iz ikavskoga završkoga kraja. Spomenute pjesme Šunjićeva i Margetićeva puno sliče jedna na drugu i svojim početkom. Na onu Margetićevu pjesmu nalik je još Šunjićeva »Ženidba Ilije Smiljanića« (str. 92—100.). Da su sve te pjesme iz istoga kraja, svjedoči nam i to, što u Šunjićevu pjesmu ulazi i *Babo Metović,* a to je krivo rastavljeno prezime *Babametović,* o kojemu opet u »Viencu« pjeva izvrsna Margetićeva pjesma »Smrt Ameta Babametovića i osveta« (str. 62—69.). Ta pjesma spominje i Kotarku Ružu Kruševića, a o njoj pjeva i Martić-Jukićeva pjesmarica na str. 151. — očit dokaz: da su to završke pjesme. Suviše u Martić-Jukićevoj zbirci ima sedam pjesama o duvanjskom hajduku *Tomić-Mijovilu,* u Šunjićevoj jedna, četiri u drugoj svesci IV. knjige »Zbornika za narodni život i običaje«, a sve su četiri iz Duvna. O Tomić-Mijovilu

[10] Štampana u Zadru g. 1861.

ima i jedna pjesma u »Viencu uzdarja«, koju je također poslao iz Imotskoga Đ. Margetić. Po sadržaju dakle sve ove pjesme od imotske krajine, Duvna i Kupresa čine jedan završki ciklus istoga narječja ikavskoga. Napominjem, da dr. Tomo Maretić u svojoj knjizi »Naša narodna epika« (str. 3.) rečene Margetićeve pjesme meće među najljepše, što ih imamo. To nije samo onako slučajno, kad znamo, da se u imotskoj krajini i danas nalaze najbolji naši narodni guslari, a oni su odavna vazda bili na glasu kao prvaci. Čudo da ih danas ne će nitko da izvede među one guslare, što pjevajući obilaze naše krajeve, a kojima se u imotskoj krajini i po Završju zaista ne bi nitko divio!

Čini se, da je specijalno završka i krasna ona apozicija — metonimija: *džidža,* kojim se imenom naziva ženska nakićena džidžama (uresom od morskih pužića). Takova je *»džidža-Anđelija«* u Šunjićevoj pjesmi »Ženidba Jelinić-Nikole« (str. 240—243.), a o »džidži-Anđeliji« pjeva i Martić-Jukićeva pjesma »Halil Ćejvanagin i Halil Mujagin« (str. 179—182.). Ne mogu se sjetiti, da sam ikada u jekavskim pjesmama čitao ili čuo apoziciju-metonimiju džidža. Nju nalazim samo u narodnim pjesmama po Završju i oko njega, i to samo u pjesmama ikavskoga izgovora. Ali ne bi bilo čudo, ako bi ona prodrla i među jekavce, jer džidže nose i danas djevoke po nekim krajevima sjeverne Dalmacije, gdje se govori jekavski, kao na pr. oko Vrlike, gdje sam narodne pjesme slušao sedam godina, ali one metonimije nijesam nikada čuo u narodnoj pjesmi.

Prekrasna je slika završkih narodnih pjesama, vrlina epske širine, kad narodni pjevač opisuje trku bijesna konja. Tih slika ima podosta i u Martić-Jukićevoj i u Šunjićevoj zbirci:

A za njime sestriću Markiću,
Na alatu grive do kopita.
Ja kakav je, sile ga ubile!
Preko njega pjenu prebacuje,
Preko njega do trećega druga;
Ti bi reko i bi se zakleo,
Sve bijeli golubovi lijeću.

(Martić-Jukić: „Ženidba Mijata Pivića“, str. 121.)

U Šunjića na str. 41. slika je osim par različnih riječi posve jednaka:

Za njim grabi Čečura Grgure
Na bijesnu klepeušu vrancu.
Vranac glavom često uzmahuje,
Priko Grge pinu izbacuje,
Ti bi reko iz daleka, druže,
Da iz gnjizda golubovi liću.

U knjizi Martić-Jukićevoj, str. 150.:

Već ispade jedan na đogatu,
Pod njime se đogat pomamio,
Na đemu je žvalju razvalio,
Sve mu dobar glavom uzmahuje,
Preko sebe bjelu pjenu vija,
Ńa trećega prebacuje druga.

U Šunjića na str. 29—30.:

Al eto ti Primorac Tadije
Na putalju konju vilenome,
Na đemu je žvalju razvalio,
Bilu pinu oko sebe viha,
Sve od njega lete golubovi.

Ogledajmo još dva od ovih nešto različna opisa, ali opet slična među sobom:

A iskoči jedan na malinu,
Dobar mu se malin pomamio,
Sve pod njime zečki poskakuje,
Iz ledine busje izvaljuje,
A junaka pjenom prebacuje,
Pa mu pada pjena po ledini,
Sve za sobom golubove gradi.

(Martić-Jukić: »Junaštvo Kotara i smrt Ivana kapetana«, str. 150.)

Bože dragi, što mu doro radi!
Sve po polju zečki poigrava,
U napridak odapinje vučki,
Al ga zapti beže Ahmed-beže,
Na njemu je žvalje razvalio:
Sve iz usta bili klobukovi,
Pinu baca na trećega druga,
Sve po polju golubove gradi.

(Šunjić: »Ženidba Ahmet-bega od Varada«, str. 139.)

Uz ove sličnosti, koje nam odaju isti kraj, moramo kazati: kad bi jedan *isti pjevač isti dan kazivao* više puta *jednu istu pjesmu,* ipak je ne bi nikada kazao *posve jednako riječ u riječ,* kako je to dr. Murko ustanovio i gramofonski. Narodni pjevač ima u pameti sadržaj i raspored pjesme, izvjesne slikove, riječi i epitete kao ukrase i pjesma mu se suče kao klupko: istom niti, ali nikad posve jednako!

U Šunjića se na str. 235. opisuje razigran konj i ovako:

Kakav mu je, šteta ga odnila!
Sve priskače drvlje i kamenje!
Kolike je žvalje razvalio,
Da saviješ divan-kabanicu,
Ne bi njemu žvalju začepio!

Ja sam ovake opise slušao i od imotskih guslara.

Očito je, da je Martić osim mijenjanja izgovora i lokalizama izvraćao po svome ukusu i same stihove i ispravljao ih. Teško je vjerovati, da su ovo čisti narodni stihovi: »Ter poleti *izstopice* k bratu«, »*Gnjavi, gnjete,* Smiljanića duši«, »Daj da idem i što je da vidim« (oba su zadnja stiha iz pjesme »Junaštvo Kotarana i smrt Ivana kapetana«), »Od Sinja *bo* od grada našega« (str. 39. Hartmanova izdanja), jer je veznik *bo* u onim krajevima vrlo neobičan.

Tu sumnju izriče i Josip Milaković na str. 209—210. svoje »Bibliografije«, koji ne vjeruje, da su čisto narodni ni ovi stihovi: Kladuši će vrata *otvorit se,* I pokupim *na kitu* svatove, Evo hoću, kralju od Budima, Al s ovijem, bolan *ugovorom,* Stade prasak *pušak* po planini, Tude bio devet *godin* danah, *Stav* gledahu bijela Budima, Izmače se, *podviv stade, ruke,* i ost. Milaković ipak pregoni u svojim sumnjama, jer se oblik: »devet *godin'* dana« pjeva još i sada, kako sam slušao na svoje uši. Prema tome vjerojatan je i oblik: *pušak'* u pjesmi radi deseterca. Glagolski oblici: *Stav, gledav, podviv ruke* su također dosta vjerojatni, a ovaj je zadnji donekle stajaće mjesto, kojemu u muslimanskim narodnim pjesmama iz Bosne odgovara izričaj: *»podviš ruke«.* Već u Radmanovoj »Pismi od Bosne i svetoga Jurja«, koja je g. 1801. bila umetnuta u Kačićev Razgovor ugodni, nalazimo stihove: »Al divojka suzama obara, — *Podviv ruke* Jurju odgovara«. Veoma je značajno, da spomenuti Margetić nije razumio toga izričaja, pa ga je naopako rastavio u pjesmi »Sorguč Omer izbavlja sužnja iz galije Janoklije bana« (»Vienac«, str. 55.). Đulig (zapravo Đulić) barjaktar došavši k banu od Janoka, pokloni se do zemljice crne, Poljubi ga u skut i u ruku, *Po dvie ruke* stade ga dvoriti.« Očito je, da je ono iskrivljeno od: *»podviv ruke«,* što Margetić nije shvatio kao ni Milaković.

Stajaće je mjesto u našim narodnim pjesmama, kad gospodar pita svoga sužnja: da mu kaže, radi čega cvili u njegovoj tamnici, spominjući mu sarkastički obilje hrane, vina i rakije. Na takav upit sužanj *redovno odgovara prema pitanom redu.* Uzmimo primjer iz Šunjićeve knjige i to iz pjesme: »Bojčić Delalija i ban od Janoka« (to je po mome sudu najljepša pjesma u cijeloj onoj knjizi, prava naša mala Odiseja).[11]

Ban od Janoka pita Bojčić-Delaliju, koji čami u njegovoj tamnici:

»Il' si gladan liba bijeloga,
Il' si žedan vinca rumenoga,
Ili ti je otvrdla postelja,
Il' tamnica tako dodijala,
Pa sve cviliš, nikad se ne tišiš?«
Bojčić banu povraćao riči:

»Nit sam gladan liba bijeloga,
Niti žedan vina rumenoga,
Nit je meni otvrdla postelja,
Ni tamnica kuća dodijala,
Već su mene obuzeli jadi...«

[11] Fra Eugen Matić piše na 12. strani svoga predgovora, da je Šunjić tu pjesmu zabilježio od Rade D o d i j a iz D u v n a, a Milaković tvrdi na str. 217. i 219. svoje »Bibliografije«, da je pjesmu kazao Rade D o d i r iz L i v n a. Mislim, da Milaković ima pravo.

Takvo *stajaće mjesto,* t. j. odgovaranje potpuno po redu, stalno u svim našim narodnim pjesmama, u Martić-Jukićevoj knjizi nigdje se potpuno ne nalazi. Uzmimo iz pjesme »Ženidba Ive Senjanina« (str. 48.), u kojoj lički Mustajbeg pita Luku barjaktara:

„Bre, što cviliš, barjaktare Luka!
Al' si gladan kruha bijeloga?
Al' debelog ovnovine mesa?
Ali, vlaše, vina i rakije?"

Luka u svome odgovoru ne odgovara na svako ono pitanje, već odvraća općenito:

»O moj aga, lički Mustajbeže!
Toga svega ima izobila,
Ma tamnica kuća dodijala...«

Jednako na slična pitanja odgovara: »Tamnica mi tvoja dodijala« i Gavran Sinjević Ostrožan-veziru na str. 169., pa ni Omer Velagić ne će redom da odgovori na onakva pitanja banu Zadraninu, već samo uzdiše: »Svega dosta u tamnici tvojoj, Ali mi je veće dodijalo«. Ja sam uvjeren, da je Martić potpune odgovore skraćivao i zaobljivao, jer ih je držao za neke tautologije ili pleonazme.[12]

Trag kreševskoga pretjeranog jekavskoga izgovora nalazi se i u originalnim pjesmama Martićevim, te se podudara sa njegovim izvraćanjem narodnih ikavskih pjesama u jekavski izgovor, pa tako na pr. narodnome stihu u njegovu izdanju: »Ni onde se *smierit* ne može« odgovara Martićev stih u »Osvetnicima« (str. 342.): »A sve vele: *smijeri* se rajo.« Neke je fraze iz svoje i Jukićeve zbirke Martić

[12] Kačić u takvim pitanjima i odgovorima posve slijeđaše narodne pjesme, što nam svjedoči pjesma o sužnju Vladimiru, u kojoj Kosara djevojka pita:

»Što je tebi, moj sužnju nevoljni?
Ali ti je majka omilila,
Ali ti je žao zavičaja?
Ali ti je gládak dodijao?
Al' tamnica, jadna kuća tvoja,
Al' na nogu negve do kolina,
Al' na ruku teške lisičine?
Al' si čuo, moj sužnju nevoljni,
Da s' udaje virna ljuba tvoja,
Ter proklinje danke i godine
I staricu jadnu majku tvoju?«

Sužanj Vladimir po pravilima narodne poezije odgovara sada Kosari redom na svako njezino pitanje:

»Prođi me se, Bulgarko divojko,
Nije meni žao zavičaja,
Niti mi je omilila majka,
Nit' je meni gládak dodijao,
Ni tamnica, jadna kuća moja,
Ni na nogu negve do kolina,
Ni na ruku teške lisičine,
Nit' s' udaje virna ljuba moja,
Jer se dosad nisam oženio,
Niti ću se jadan oženiti...«

uzeo i u svoju poeziju pa na str. 331. njegovih »Osvetnika« nalazimo stihove:

Sažali se i gori i travi,
I u gori posestrimi vili,

koji su očito smišljeni po onim narodnim:

Razžali se i gori i travi,
Pak i vili u pećini stieni.[13]

Ne možemo nikako misliti, da je Martić skrojio ove stihove u onoj narodnoj pjesmi, jer se oni nalaze i u Šunjićevoj pjesmi o Bojčić-Delaliji. Oni, što tvrde, da je Martić previše kovao razne riječi, ipak pretjeruju. I ja sam na pr. mislio, da je on skovao glagol *sroktati* u stihu: »A s njima se i Zubci sroktali« (»Osvetnici« str. 140.), ali kad sam isti glagol našao u Šunjićevim pjesmama (»Sroktat će se našoj kuli biloj«), uvidjeh, da u sličnim sumnjama treba biti posve opreznim.

Začudno je, što dosad nije nitko opazio, pa ni Milaković ni Alaupović ni Matić, da se u Martić-Jukićevoj zbirci nalaze i dvije pjesme Marijana Šunjića: *»Mejdan i ženidba mladog Matijana«* i *»Mejdan i ženidba Nikolice Jankovića«*. Obje je ove pjesme najprije štampao Jukić u I. sv. »Bosanskoga Prijatelja« g. 1850. (str. 62—72., 73—93.). Ispod natpisa obiju pjesama piše u zagradi: *Iz zbirke M. Š.*, a ta su početna slova Šunjićeva imena i prezimena stavljena u zagradi i ispod natpisa pjesme o mejdanima i ženidbi Ahmet-bega od Varada. Na 33. strani spomenute sveske »Bosanskoga Prijatelja« piše Jukić ovo: »Ja sam g. 1840. počeo ove (bosanske narodne pjesme) sabirati što po meni što po prijateljima; to isto činili su domorodci *M. Š. i Ljubomir Martić, i svoje sbirke obojica meni predali, da ih štampam, al to učiniti nedopustiše dosadašnje okolnosti, koje sad su već uklonjene, i nadam se, ako Bog da! na skoro izdati.«*

Sada opet doznajemo, da je Jukić u svojoj i Martićevoj zbirci štampao i Šunjićevih pjesama. Za dvije smo sigurni, ali koliko ih ima još? Ako su sve pjesme, što su se našle zapisane od Šunjića, zabilježene u ikavskom izgovoru, onda su i one dvije poznate kao i ostale nama nepoznate u Martić-Jukićevoj zbirci zaista bile ikavske, pa tako imamo još jedan dokaz više, da su Šunjićeve pjesme u spomenutoj zbirci s ikavskoga izgovora okrenute na jekavski, te da

[13] U pjesmi „Mejdan i ženidba Nikolice Jankovića".

je pjesmama ikavski izgovor mijenjao ne samo Martić nego i Jukić kao urednik »Bosanskoga Prijatelja«.

Ono nešto ikavskih oblika, koji su Jukiću izbjegli, kao na pr. *»Gdi* ja *vidih* najbolje junake«, »Ti junaka *nisi* ni vidio«, »Na *pritila* babina dorata« — Martić je kasnije za svoju knjigu preokrenuo u jekavske oblike: *»Gdje* s' vidio najbolje junake«, *»Gdje* ja *vidjeh* najbolje junake«, »Ti junaka *niesi* ni vidio«, »Na *pretila* babina dorata« i t. d.

Poredimo li sada pomno one dvije Šunjićeve pjesme u »Bosanskom Prijatelju« sa istim pjesmama prenesenim u Martić-Jukićevu zbirku, najbolje ćemo se uvjeriti, kako je Martić »dotjerivao« i one dvije narodne pjesme. Šunjićev stih: »Ponajviše Leđaninu banu« Martić dotjeruje: »Ponajviše o Leđanin banu«; »Od njeg neima boljega junaka« Martić preokreće u: »Od njeg nema boljega junaka«; »Diete 'zvadiv Alaginu glavu, Podkuči je staru babi svome« Martić ispravlja »Diete *vadi* Alaginu glavu«; »Nabaci joj ruse pletenice, Nabaci ih sebi oko vrata« Martić je prevrnuo u: »Nabaci joj ruse pletenice, Sebi junak oko biela vrata« i slično.

U izdanju Marka Šešelja iz g. 1892. ima još većih iskrivljivanja ne samo u riječima nego i u imenima. Tako se na pr. Roša harambaša u Šešelja pretvorio u *Rokšu*, a u prije spomenutoj pjesmi »Mejdan i ženidba Nikolice Jankovića« stih, koji je u Šunjića i Martić-Jukića zapisan: »Strielja njega s oba oka vrana« u Šešeljevu je izdanju preokrenut u: *»Al' ga Bega s oba oka str'jelja«!* . . . i t. d.

Kad vidimo, da je i Jukić kao urednik »Bosanskoga Prijatelja« ikavske pjesme izvraćao u jekavske, nikako ne možemo vjerovati J. Milakoviću, koji na 202. strani »Bibliografije« piše, da pjesme Martić-Jukićeve zbirke ne bi izišle preokrenute u jekavsko narječje, da ih je za štampu priredio Jukić, jer on kao i Martić bijahu loši filolozi, pa ne htjedoše poslušati Jakoba Rešetara (Stanka Vraza), koji je još g. 1842. ocjenjujući u I. knjizi »Kola« »Tamburaša ilirskoga«, napisao ovo: *»Kod narodnih pjesama ne smije se ništa prenačinjati, mijenjati ili popravljati, nego ih valja bilježiti onako, kako izviru iz usta narodnih. Ljepote i mane njihove, sve je sveta baština praotaca naših.«*

Naveo sam prije, što je Šunjić zabilježio o guslaru Petru Raničiću »Džoli«, koji mu je kazao »Mejdane i ženidbu Ahmet-bega od Varada« i neke druge pjesme, a sad ću još spomenuti, da fra Eugen Matić u predgovoru Šunjićevih pjesama (str. 12.) piše:

»Petar je bio zanatom pjevač, te je mnogu dobru vidio pjevajući svoje pjesme kupreškim begovima. *Stoga u njegovim pjesmama i pobjeđuje musliman.«* Da pjevač uopće pazi, kako će svojim slušačima ugoditi, osobito kad mu je to za plaću, sasvim je prirodna pojava. Zanimljiva je zgoda, koja se dogodila begovskom pjevaču Mehmedu Kolak-Kolakoviću. Kad je u pjesmi počeo spominjati begove kao nejunake, istače se jedan između slušača begova: »Stani, pivaču, ne valja ti pisma! To je pisma za govedare, a mi govedari nismo, već stari begovi. Kako možeš begovsku divojku udavati za govedara, za fukaru?«[14] Kad dakle znamo, da je Raničić bio begovski guslar, stalno je, da je on svoje pjesme prilagođivao begovskom srcu i željama. Zaista će biti gdjegod i kršćanima pjevao, ali tad je očito morao birati pjesme prema njihovu osjećaju. Možemo još vjerovati: da je Raničić osim ovih dviju vrsta pjesama imao u zalihi i neutralnih (da tako rečem) za mješovito kršćansko-muslimansko društvo, da u svoju korist zadovolji i jedne i druge!

Te nam prilike treba dobro držati na umu, jer bi nam mogle kazati makar i polujasni trag, po kom bismo okušali tražiti i prepoznavati pjesme Raničićeve u Martić-Jukićevoj zbirci. Ovdje se ne možemo osloniti ni pouzdati u komparativnu metodu po jezičnim i pjesničkim osobinama, jer su sve one pjesme iz istoga kraja, iz istoga vremena i u istome narječju, pa ne može među njima biti jezičnih ni obličnih znatnijih razlika.

Prije nego se damo na to istraživanje, treba nam utvrditi: da li se u Martić-Jukićevoj zbirci nalazi zaista i pjesama od Raničića, begovskoga *»pive«*, kako se u Bosni veli. Vidjesmo već pri početku ove raspravice, da je Martić-Jukićevu zbirku izdao fra Filip Kuna, rodom iz Kupresa, dakle iz istoga mjesta, iz kojega bijaše guslar Raničić. Vidjesmo, da je sakupljač fra Frano Jukić g. 1845. dolazio kupiti pjesme na Kupres, gdje ih je sakupljao 56 dana znajući, da u onom kraju žive najbolji guslari u svoj Bosni i glasoviti Džola među njima. A je li moguće vjerovati, da je on pri tom sakupljanju posve izostavio najboljega kupreskoga pjevača Raničića »Džolu«? Mi bismo mogli pouzdano vjerovati, da je on od Raničića i zapisao najveći dio svojih kupreskih pjesama, kad i ne bismo imali jednoga dokaza, da je zaista tako, a taj nam dokaz pruža fra Eugen Matić, koji u predgovoru Šunjićevih pjesama (str. 12.) piše ovo:

[14] »Hrvatske narodne pjesme (muslimanske)«, knj. IV., str. XV. Izdanje Matice Hrvatske.

»Ivan Kuna, seljak iz Suhog Polja, pričao mi je, da mu je kazivao rođak fra Filip Kuna, e je većinu pjesama izdatih pod naslovom »Narodne pjesme bosanske i hercegovačke« skupio Jukić na Kupresu (najviše od Raničića), zato da je fra Filip objelodanio Jukićke, jer je to godilo njegovu lokalnom patriotizmu, budući da je bio rodom s Kupresa.«

Sad eto imamo dokaz, da je u Martić-Jukićevoj zbirci većina pjesama od kupreškog glasovitog pjevača Raničića »Džole«, a kad uzmemo u obzir, da se po svemu kupreškom polju i naokolo njega govori samo čisto ikavsko narječje, onda nam postaje sigurnim, da su i sve one pjesme Raničićeve kazane samo u čistom ikavskom narječju, kako je kazao i onu veliku pjesmu »Mejdani i ženidba Ahmet-bega od Varada« biskupu Šunjiću.

Netko će se možda zapitati: kako to, da je Šunjić bolje razumio, kako treba zapisivati narodne pjesme, nego Martić, koji se rodio 24 godine kasnije od Šunjića? To je lako razumjeti, kad se uzme u obzir, da je Šunjić bio rođeni lingvist, koji je i u Beču proučavao razne jezike pa u Rimu i u Bolonji kod glasovitoga Mezzofantija, tako da je osim staroga grčkoga i latinskoga jezika poznavao još ne samo većinu evropskih jezika, nego čak i turski, persijski i arapski. Šunjić je ne samo dobro uočio važnost bilježenja narodnih pjesama po pučkome govoru, već on je čak zapisao, da je njegov kazivač Jakov Vukadin pjesmu o Vilić-Huseinu naučio od Ibre Posavljaka. Tu nam oštrovidnost treba osobito cijeniti, kad uvažimo, da je i sam Vuk Karadžić prvi put iznio imena kazivača svojih pjesama i njihovih mjesta tek gotovo dvadeset godina kasnije, nego je počeo štampati svoje pjesme, jer je prvu knjigu štampao g. 1814., a imena je svojih kazivača objavio tek g. 1833. u IV. knjizi.

Ali ni Šunjić nije pisao sve u tančine onako, kako se govori u narodu, pa često stavlja prema književnome jeziku slovo *h* i ondje, gdje ga narod po Završju ne izgovora, ali ipak je bolje učinio nego fra Eugen Matić, koji je u izdanju njegovih pjesama, nakon duga kolebanja — kako sam priznaje na 13. strani predgovora — odlučio slovo *h »staviti svagdje, gdje bi ga današnji jedan književnik upotrebio«.*

Možemo reći, da puk po Završju ne izgovora ni glasa *f*, već ga zamjenjuje glasovima *p* i *v* (na pr. Pilip, namjesto: Filip; vukara, namjesto: fukara). Slično tome izostavljaju glas *h* te mjesto: hvala govore: *vala, zavala.* Obilje potvrda imamo za to u primjerima

rođenoga Duvnjaka, učitelja Stojana Rubića u spomenutoj svesci »Zbornika« (na pr. »Cure daju *vale* i *zavale*«). Po završkim se krajevima također ne kaže: livada već: *livoda*, pa je po netočnom pisanju Šunjića ili njegovih pomagača u spomenutoj pjesmi Raničićevoj iskrivljen i nagrđen leoninski slik u stihovima: »Nezna l' kogod vodu, jal' livadu?« (namjesto: »Ne zna l' kogod vodu, jal livodu?«), »Vidio sam vodu i livadu« (»Vidio sam vodu i livodu«), »Čija voda, čija li livada?« (»Čija voda, čija li livoda?«). Ali ako Šunjić i bijaše vanredan lingvist, ne bijaše pjesnik, a bez pjesničke naklonosti ne mogu se lako opaziti ovakve finese poezije. Rubić je u duvanjskim nar. pjesmama ovu finesu zapazio i vjerno je zapisao. Naprotiv je Šunjić veoma dobro zapisao riječ *jelin* namjesto: jelen, jer ovaj zadnji oblik u onim krajevima puk ne govori, već ako ga je u naše dane naučio u školama ili prenio iz drugoga kraja.

Kad već znamo, da je većina pjesama u Martić-Jukićevoj zbirci od Petra Raničića Kuprešanina, begovskoga »pive«, mogli bismo njemu pripisati sve one pjesme, koje ugađaju muslimanskim osjećajima i dobicima, pa mislim, da ne ću mnogo pogriješiti, ako njemu pripišem ove pjesme: »Janja udovica«, »Ženidba sirotka Halila«, »Ženidba Muje Hrnjice«, »Omer Velagić«, »Ljubović beg«, »Alibeg Delibegović«, »Mali Mehinaga«, »Halil Čejvanagin i Halil Mujagin«, »Hasanaga Džudža odnio košiju«, a lako bi mogla biti Raničićeva i ona ponajbolja u čitavoj zbirci: »Kostreš harambaša«, koji se na kraju pretvara u sultanova buljugbašu.

Između drugih kazivača Šunjićevih nalazi se i Rade Dodir, po Milakoviću iz Livna, a po Matiću iz Duvna. Uz pjesmu o Bojčić-Delaliji zapisao je Šunjić ovo: »Rade Dodir u Livnu ispisao«. Moguće da je Dodir svoje pjesme kazivao u franjevačkome manastiru u Livnu. Kad je Jukić hodio na Kupres kupiti pjesme, bit će po svoj prilici prolazio preko Livna, gdje je mogao zapisati i koju pjesmu od vrsnoga pjevača Dodira, pa je lako da se i koja njegova pjesma nalazi u Martić-Jukićevoj zbirci. U Šunjićevoj pjesmi o Bojčić-Delaliji, što mu ju je kazao Dodir, nalazi se i jedna veoma neobična personifikacija: »Sažali se kuli i avliji« — radi tobožnje smrti Bojčić-Delalije, a u Martić-Jukićevoj zbirci jednako: »*Razžali se i gori i travi*« radi pogibije Stojana Jankovića. Ako ćemo se osloniti na ove personifikacije, na koje se nigdje drugdje ne namjerih, mogli bismo i onu pjesmu Martić-Jukićeve zbirke pripisati Radi Dodiru.

Napomenuo sam prije, kako Maretić među najbolje naše narodne pjesme meće četiri spomenute, što ih je Margetić priopćio u »Viencu uzdarja . . .« Đ. Margetić je u »Viencu« priopćio svega pet narodnih pjesama, a poslao ih je iz Imotskoga. Nabrajajući Maretić na 3. strani svoje »Epike« 29 najuzornijih narodnih pjesama, meće među njih i one četiri Margetićeve iz »Vienca«. Po događajima, mjestima i junacima, o kojima te pjesme pjevaju, kao i po čitavom načinu pjevanja one se nimalo ne razlikuju od pjesama Martić-Jukićevih i Šunjićevih. To je posve razumljivo, jer su iz istoga vremena i kraja (Imotski je tik do duvanjske granice i trgovački je saobraćaj između njega, Duvna i Livna-Kupresa veoma živ).

U »Bosanskome Prijatelju« od g. 1851. iznio je Jukić i pjesmu Đ. Margetića »Mudra ljuba Sibinjanin Janka« (str. 165—167.), a u bilješci piše ovo: »Ova piesma i pod br. 18. jest iz sbirke g. Gjorgja Margetića, sadašnjeg vriednog učitelja u Sarajevu i vatrenog domorodca, koi *bivši u Livnu prepisao je preko 140 narodnih ženskih piesamah*, i meni jih predao, da jih proberem i s vremenom tiskam; na čemu mu javno zafaljujem i u napredak sličnom daru preporučujem se.«

Da je Margetić osim ženskih sakupljao i epske narodne pjesme, ne bi nam trebalo dokazivati sve kad i ne bi bilo onih njegovih krasnih pjesama u »Viencu«. Margetićeva pjesma o ljubi Sibinjanin-Janka izišla je u istom svesku »Bosanskoga Prijatelja«, u kojemu je štampana i ona Šunjićeva pjesma o ženidbi i mejdanima Ahmet-bega od Varada skupa sa onom bilješkom o glasovitome guslaru Raničiću »Džoli«. *Margetić je dakle u Livnu sakupljao narodne pjesme, dok je nedaleko živio i pjesme kazivao onda nadaleko razglašeni guslar »Džola«*, koji je bez sumnje pjevao pjesme i livanjskim bogatim begovima, jer je Livno sa Kupresom u svagdanjoj vezi. Je li mogao tako marni sabirač narodnih pjesama, kakav bijaše Margetić, posve s nehajem mimoići svoga komšiju, onda najglasovitijeg guslara u svoj Bosni? A kad i ne bi za nj ništa znao, zar bi se Margetić mogao oglušiti onome Šunjićevu apeliranju na rodoljube, koji stanuju bliže Džole nego on? Ako su ono apeliranje i bilješka o »Džoli« kao i krasna ona pjesma njegova izišli u istoj svesci »Bosanskog Prijatelja«, u kojoj su ugledale svijetlo i dvije pjesme Margetićeve, zar nije više nego sigurno, da je onaj poziv Šunjićev čitao i Margetić?

Kad pak zavirimo bolje u pjesme Margetićeve u »Viencu«, vidjet ćemo, da su dvije od njih ispjevane čisto za »turke« i njihove interese. One su tako protivukršćanske, da ih ni jedan kršćanski pjevač ne bi bez osobitoga svoga interesa ni kazivao, niti bi ih kršćanska čeljad slušala. U »Smrti Ameta Babametovića i osveti« lički »turci« osvećuju na prvim kršćanskim junacima Ametovu smrt, razbijaju ametom kršćanske svate, poubijaše i zarobiše najveće kršćanske junake i oteše kršćansku nevjestu! Dakle čisto begovska pjesma! U drugoj pjesmi Sorguč Omer veoma dobro smišljenom prijevarom ukrade sina Janoklije bana, pa za nj u zamjenu izbavi sa banove galije sve »turke« sa ličkim Alajbegom, svojim budućim šurom. U toj se pjesmi sve svršuje dobro za obadvije strane: turke i kaure, po onoj: vuk sit i koza cijela, pa guslar meće u usta Janoklije bana ove značajne riječi:

»Čujte age, Krajičnici Turci!
Sad hajdete dvoru bijelome,
Zaboravmo što je dosad bilo,
Odslen budmo dobri prijatelji,
Stojmo s mirom jedan od drugoga
Kao prava braća i komšije...«

Ovako »turcima« ipak može pjevati samo kršćanski pjevač! — U pjesmi »Beg Filipović i njegova sestra« kotarski junaci doduše razbijaju turske svatove i otimlju djevojku, ali najglavniji junaci jedne i druge strane ostaju ipak u životu, jer opraštaju glavu za glavu i kavalirski ih mijenjaju, samo da ne bude velika jada ni tamo ni amo!

Iz same ove taktike sadržaja i razvoja okršaja jasno se vidi, da je ove pjesme kazivao neki oprezni i proračunljivi *»begovski pívo«*, a budući da ove pjesme odaju pjevača prvoga reda, zacijelo kršćanina, jer se muslimanske pjesme mogu od vještaka na prvi mah prepoznati, ja vjerujem, da je Margetić ove pjesme zapisao od Raničića »Džole«, kad je bio u Livnu.

Kako pred dobar ljudski vijek tako i danas nekadašnje Završje sa glasovitom guslarskom *Bekijom,*[15] u kojoj se rodio i Martić,

[15] B e k i j a (sami katolici ikavci) također glasovita radi svojih odličnih guslara, stoji na tromeđi Bosne, Hercegovine i Dalmacije, prislanja se na Imotski i Duvno, te obuhvaća kraj do blizine Ljubuškoga. Glavnija su mjesta: Posušje, Gorica, Sovići, Drinovci, Klobuk, Ružići, Grude, Gradac, Broćanac, Vinjane i Rastovača, rodno mjesto fra Grge Martića, kojega je već u ranome djetinjstvu zanijela narodna epika, kako sâm pripovijeda u I. tečaju sarajevske „Nade" opisujući kuću svoga strica Rade, vrsna guslara: »Po tome berićetu (naime: iza večere) čeljad će oko vatre svako na svoje mjesto sjesti, a Rade će skinuti gusle s klina, pa sjednuvši u uglu zacviljeti gudalom i pjevajući junačku davoriju razgovarati svoju domaćicu i uz nju dvoje njezine, a petero pokojnoga djevera Grge dječice — manje i odrasle. Tu bi mogao opaziti, da od ono petero siročadi j e d a n m u š k i ć p o n a j ž i v l j e p i l j i o č i m a u s t r i c a i j a g m i

obiluje najboljim pjevačima i guslarima u svoj Bosni i Hercegovini, a možemo reći i među svim južnim Slavenima. I u Dalmaciji su još i danas najbolji guslari u imotskoj krajini, uz granicu Završja. Na osobitu su glasu *Studenčani* (selo: Studenci), koji žive tik do granice Završja. Dom kršnih junaka bijaše i jest nepresušno pjesničko vrelo, iz kojega su se na sve izokolne strane razlijevale krasne narodne pjesme: prema moru preko Imotskoga i Sinja, a preko Bugojna, doline Vrbasa i Neretve dalje. Još i sada u Primorju makarskome i vrgorskoj krajini kažu stari guslari, da su najljepše svoje pjesme naučili od Duvnjaka, koji su prije dolazili radi trgovine u Makarsku i Vrgorac.

Zanimljiv nam primjer podaje krasna pjesmica »Jagoda divojka«, koju sam ja zapisao u Zaostrogu, u Primorju makarskome, od svoje majke, a štampana je na str. 215. VI. knjige Matičinih »Hrvatskih narodnih pjesama«. Ja sam o toj pjesmi pisao na str. 111. XXV. knjige »Zbornika za nar. život i običaje«. Njoj je posve slična pjesmica na str. 242—243. XXIII. knjige »Zbornika« iz Rubićeva duvanjskoga ciklusa.[16] Budući da u mome kraju nikada nitko djevojci ženskoj ne nadijeva imena *Jagoda,* stalno je, da ona pjesma nije nikla u mome zavičaju, već je sigurno u nj došla iz Duvna. Možda su je naše ženske čule nekada pjevati od Duvanjaka na »derneku« (sajmu) u zagorskome selu Zavojanima, gdje se na Malu Gospu slegne mnoštvo svijeta od završkih strana pa igraju kolo i pjevaju narodne pjesme. Još u mome djetinjstvu naše su sta-

p r e d i v o p j e s m e, k a o d a ć e j e s j u t r i d a n k o d k o z l i ć a r a s p r e d a t i." Onaj muškić, što piljaše u guslara jagmeći „predivo pjesme", bijaše kasniji f r a G r g o M a r t i ć!

Prema ovome bi se narodna guslarsko-epska zona najboljih jugoslavenskih pjevača sterala između Kupreskih Vrata, Livna, gore Kamešnjice, Biokova, Vrana Čabulje i Ljubuškoga, za koji sam kraj ja uzeo starinske narodno ime: »Završje«.

Pjevanje je završkih guslara ugodno, jer nastoje svoj glas složiti sa glasom gusala, a zadnja dva sloga stihova ne prelaze im u neugodnu dreku kao na pr. kod crnogorskih guslara.

Napomenuti mi je, da je već i Vuk Karadžić opazio: što se više ide od Srijema (gdje su gusle nešto sramotno) preko Slavonije k Hrvatskoj i Dalmaciji, da je narod junačniji i junačka pjesma više u običaju nego na istoku i jugu, dakle: u Srijemu, Srbiji i istočnoj Bosni.

[16] Ako u duvanjskome kraju narod ne nadijeva ženskim imena J a g o d a, onda je prilika, da je ta pjesma u Bosnu došla iz Slavonije, jer je jednu takvu pjesmu priopćio J. Lovretić na str. 452. II. sveske »Zbornika«, a zapisao ju je u Otoku. Ta se je pjesmica zaista tvrdo upjevala u srca našega naroda, kad je čak nalazimo u t. zv. Erlangenskom rukopisu, napisanu pred više od 200 godina (oko g. 1720.), pod br. 189. u izdanju Srpske kraljevske akademije. Ta se pjesma veoma malo razlikuje od one, što sam je ja zapisao!

rije žene nosile ukosnice, ploče i nošnju posve sličnu onoj duvanjskoj, kako je vidimo naslikanu u spomenutoj knjizi »Zbornika«.

Završke junačke narodne pjesme dika su naše epike: viloviti konji, bogato ruho, sjajno oružje, junački mejdani, viteško četovanje, pa romantične otmice lijepih djevojaka i ašikovanje začinjaju našu epiku vanrednom nekom bujnošću i sjajem kao nigdje drugdje. Zato i jeste o Martić-Jukićevoj zbirci dr. Franjo Rački pošire pisao i hvalio je u »Narodnim Novinama« g. 1858., br. 274. i 279. Martić-Jukićevu zbirku je katolički dio naroda po Bosni, Hercegovini i srednjoj Dalmaciji tako prigrlio, da mu je uz Kačićev Razgovor ugodni bila najmilija knjiga. To potvrđuje i Tugomir Alaupović u svojoj radnji »Ivan Frano Jukić«, što je štampana u »Dvadesetprvom izvješťaju velike gimnazije u Sarajevu 1906/7.«, gdje na str. 36. piše: »... samo mi je napomenuti, da je ova zbirka pjesama uz Kačićevu Pismaricu bila sve do najnovijih vremena po katoličkim kućama po Bosni jedina knjiga, koja je razbijala brigu svagdanjega života i kratila duge zimske noći.« Janko Jurković je već god. 1857., čim je bilo oglašeno njezino štampanje, Martić-Jukićevu zbirku obasuo u »Narodnim Novinama« najvećim hvalama, jer neke od onih pjesama poznavaše otprije iz »Bosanskog Prijatelja«.

Ni u jednoj našoj narodnoj pjesmi ne opisuje se onako živo nalet silenih protivnika kao u Martić-Jukićevoj pjesmi »Junaštvo Kotarana i smrt Ivana Kapetana«, a ni jedan opis odijevanja djevojke za svadbu ne može se takmiti sa oblačenjem kćeri budimske krajice (str. 150—151. Martić-Jukićeve zbirke). Nigdje naše narodne pjesme nijesu priljubile onu krasnu poredbu, koja veli, da se crveni koralj udara po bijelu vratu djevojačkome *»kao krvca po bijelu snigu«*, koja je veoma omiljela završkim pjesmama, jer je osim kod Martić-Jukića i Šunjića još nalazimo i u Margetićevoj pjesmi »Beg Filipović i njegova sestra« (str. 70. »Vienca uzdarja narodnoga«), a ima je i u Rubićevoj duvanjskoj pjesmi na str. 277. IV. knjige »Zbornika«.

Imamo još jednu prekrasnu hiperbolu, o kojoj je Maretić pisao na str. 235—236. VII. knjige »Zbornika«:

Što je nebo, da je list artije,
Što je gora, da su kalemovi,
Što je more, da je crn murećep;
Pa da pišem tri godine dana,
Ne bih mojih ispisala jada.

Ovaj je ulomak iz Vukove pjesme br. 553. »Ljubavni sastanak« (I. knjiga), ali mi tu hiperbolu u duvanjskim Rubićevim pjesmama

nalazimo dva puta i to na str. 290. IV. i str. 309. XXV. knjige »Zbornika«. Maretić tvrdi, da je ona Vukova hiperbola ušla u narod iz »Besjeda svrhu evanđelja nedjeljnih« bosanskoga franjevca M. Divkovića, jer se u prozi nalazi na str. 404. te njegove knjige, koja je štampana u Mlecima 1616. Važno je istaknuti, da Maretiću ne bijaše poznat ni jedan primjer iz duvanjskih pjesama, već samo onaj Vukov. Prema tome ove bi bosanske hiperbole sa Završja bile matica, od koje su se slične hiperbole odrojile po drugim krajevima Srba i Hrvata.

Vjekoslav Klaić u svojoj radnji »Duvanjsko polje« veoma hvali ženske pjesme duvanjske i prenosi jednu u ime potvrde.[17]

Mi nemamo narodne pjesme, koja bi onakvom upravo homerskom vještinom prikazivala mejdane pojedinih junaka pri skupnome sukobu četenika, kao što to opisuje Šunjićeva pjesma »Ženidba Banović Andrije« (str. 77—79.).

Osim svega napomenutoga završka pjesma veoma voli leoninski slik, opaža se čak i istanjen osjećaj za rimu u slaganju zadnjih slogova dvaju susjednih stihova, a nalazimo i primjer za anagram-aliteraciju, kao: »Obe *kršne krnuše* se vojske« (Šunjić, str. 42.), što je inače u našoj narodnoj poeziji dosta rijetko i neobično.

Ja sam u svojoj raspravi »Cvijeće narodnoga pjesništva iz Završja« u XXV. knjizi »Zbornika« iznio nekoliko dokaza: kako i ženske završke pjesmice čak natkriljuju i neke slične pjesme Vuka Karadžića, a i »Izgibio Jugovića« u Martić-Jukićevoj zbirci po općem sudu u ljepoti natkriljuje Vukovu »Smrt majke Jugovića«, koju je on, kako sâm napominje, dobio »iz Hrvatske« (inače Vuk ne spominje ni jednoga Hrvata, koji mu je poslao pjesama), a i Vukova pjesma »Kostriješ harambaša« (knj. III., br. 46.) ne može se ni isporediti sa sličnom pjesmom istoga natpisa u Martić-Jukićevoj zbirci, a koju je po svoj prilici kazao Petar Raničić.[18]

[17] »Hrvatsko Kolo«, naučno-književni zbornik Matice Hrvatske, knj. III. (g. 1907.), str. 51. Duvanjska zbirka Rubićeva u »Zborniku« i krasne mostarske ikavske »Hrvatske narodne ženske pjesme (muslimanske)« Mehmeda Džela-luddina Kurta dokazuju, da je Martić krivo sudio, kad je u predgovoru svoje i Jukićeve zbirke kazao, da u Bosni ima manje lirskih nar. pjesama nego »kod Srbah i Primoracah«.

[18] Jukić i Šunjić su dali Andriji Palmoviću poticaja i građe za tri njegove najljepše pjesme: konja »Mrkodina« našao je Palmović u ovoj Raničićevoj pjesmi, koju je Šunjić iznio u Jukićevu »Bosanskom Prijatelju« g. 1851. Baladu »Tomić Mihovile« ispjevao je Palmović po Jukićevu pričanju u opisu »Putovanje po Bosni g. 1843.« (str. 8—9.), o čemu sam ja pisao u X. knjizi »Građe za povijest književnosti hrvatske". Kapu „hrvatku", o kojoj on pjeva u „Bosanskom korabljaru«, također je našao u onom »Putovanju«.

Dobar dio najljepših Vukovih pjesama u III. knjizi, koje pjevaju o senjskim uskocima, kotarskim junacima i krajišnicima »turcima« sa Tromeđe, treba pribrojiti završkim pjesmama, jer su u njima ne samo isti glavni junaci (Senjanin Ivan, Senjanin Tadija, Senjanin Jure, Smiljanić Ilija, Janković Stojan, Od Zadra Todor, Kuna Hasan-aga, »Stari« Ćejvan-aga, Tanković Osman, Kovačević Ramo, Tale od Orašca: »Budalina Tale«, lički Mustaj-beg, braća Halil i Mujo Hrnjica i ost.), već su iste i glavne planine: Kunara (zapravo: Kunovac-gora u Kotarima), Orman (na granici Like i Bosne), Dinara i t. d. Osim toga je ista tehnika, red i epska širina. Tako na pr. i u krasnoj Vukovoj »Ženidbi od Zadra Todora« (III., br. 24.) guslar pjeva: »Sve mu doro zečki poigrava, A junaka pjenom prebacuje« — dakle isto kao i u završkim pjesmama. Kod Vukovih junaka onog uskočkog ciklusa padaju junacima dugi brci nanizoko i »pokrivaju puškam tepeluke« isto kao i kod Martić-Jukićevih junaka. Završetku Šunjićevih pjesama »Urodilo senje i jasenje, Među nama zdravlje i veselje« odgovara konac Vukove pjesme »Ženidba od Zadra Todora«: »Tamo raslo klenje i jasenje, Među nama zdravlje i veselje!« Kao što se u Martić-Jukićevoj pjesmi Mijat Brdarić javlja Ivanu Senjaninu iz duboke tamnice *»po avazu«* (glasu iz usta), tako se i u ovoj Vukovoj pjesmi junaci iz krvavih busija javljaju četiri puta *»po avazu«*, a sretamo u njoj i *džide* »ubojito« kao i u Martić-Jukićevim pjesmama. U Vukovoj pjesmi »Ženidba Stojana Jankovića« (III., br. 21.) tamnica je, u kojoj Stojan čami, duboka *»trista endezeta«*, a tamnica je Mijata Brdarića također duboka *»trista pendezeta«*.

Najmiliji je junak završkim narodnim pjesmama Duvnjak Tomić Mijovil. O njemu u Martić-Jukićevoj zbirci ima sedam pjesama, u Šunjićevoj jedna, a u Vukovoj trećoj knjizi četiri, koje za Martić-Jukićevim mnogo zaostaju. Vukova 65. pjesma sliči sadržajem na Martić-Jukićevu »Mijat Tomić i Fetibegovići«. Da je Vukova 64. pjesma o Mijatu Tomiću zalutala u jekavski kraj iz ikavskoga, potvrđuje nam njezin stih »Kojano je u *Divnu* krojena« (namjesto: u Duvnu). U 65. Vukovoj pjesmi pita Mijat harambaša svoju družinu:

»Nije l' majka rodila junaka,
Jal' sestrica braca odnjihala
Bez bešike na desnici ruci?«

Na 276. strani IV. knjige »Zbornika« u Rubićevoj duvanjskoj pjesmi također pita Mijat svoju družinu:

»Nije l' majka rodila junaka
I sestrica brata odgojila
A na čistu bez bešike krilu?«

Ova nam sličnost pokazuje, da je i ona Vukova pjesma podrijetlom sa Duvna, kao što nam i prije navedene sličnosti svjedoče, da se Vukove uskočke pjesme, koje pjevaju o junacima i događajima oko Završja, ne mogu odijeliti od ciklusa završnih pjesama Šunjićevih, Margetićevih, Martić-Jukićevih i Rubićevih. To nam veoma dobro potvrđuje u pjesmama vrlo malo poznati junak od *Stijene dizdar*, o kome pjeva Martić-Jukićeva pjesma »Mejdan i ženidba mladog Matija«, a kojeg dizdara nalazimo i u Vukovoj pjesmi »Ženidba od Zadra Todora«.

Martić piše u predgovoru Šešeljeva izdanja svoje i Jukićeve zbirke (str. XIV.), da se je izgubilo samo njegovih oko dvije stotine narodnih pjesama, a puno više Jukićevih i Šunjićevih, što su ih sabrali od god. 1840—1852., jer da ih je bio Kunić dao Andriji Brliću u Brodu, a iza Brlićeve smrti dođe njegova knjižnica u onamošnji franjevački manastir, ali onih pjesama se nikad više ne mogaše naći, iako ih je Brlićev brat Ignjat uzalud tražio, a Martić pitao. Uzmemo li u obzir, da u štampanoj Martić-Jukićevoj zbirci nema nego svega 50 pjesama, onda je propalo oko deset onolikih knjiga naših ponajljepših narodnih pjesama. Kolika li šteta! Manastir bi brodski okajao svoj golemi grijeh prema narodu, kad bi našao one pjesme, ako već nijesu posve uništene.[19]

Kad bi kod nas htjeli izdati iznova Martić-Jukićevu zbirku u svome pravome narječju, trebalo bi je opet navrnuti na ikavski izgovor uz jezične osobine kupreškoga govora, iz kojega su ponajviše nikle. Kad bi se Martić-Jukićevoj zbirci dodalo nekoliko pjesama Šunjićevih i one četiri izvrsne pjesme Margetićeve, i bez Vukovih, koje idu u kotarsko-uskočki završki ciklus, dobili bismo knjigu narodnih pjesama jednoga kraja, s kojom se u ljepoti ne bi mogla mjeriti ni jedna knjiga nar. pjesama kod južnih Slavena.

---

[19] Josip Milaković piše na str. 112. svoje »Bibliografije hrvatske i srpske narodne pjesme« ovo: »U mjesecu travnju god. 1825. boravio je (Vuk) na pr. u Slavonskom Brodu u Ignjata Brlića, koji se također zanimao za narodne pjesme, te je moguće, da je i od njega dobio pjesama. Zna se na pr. i to, da je u njegova sina kasnije bila pohranjena Šunjić-Jukićeva druga knjiga, o kojoj danas nema ni traga ni glasa, pa bi bilo vrijedno znati, nije li i nju (Vuk) dobio, pa se možda poslije našla u njegovoj ostavštini.«